

VIEŠOJO INTERESO GYNIMAS CIVILINIAME PROCESSE IR KONSTITUCINIO TEISMO DOKTRINA

Vytautas Nekrošius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 236 6170
Elektroninis paštas tf@tf.vu.lt

Pateikta 2012 m. gegužės 25 d., parengta spausdinti 2012 m. rugpjūčio 4 d.

Anotacija. 2011 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė gana didelės apimties ir pakankamai svarbius Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimus, kurių didžioji dalis įsigaliojo nuo tų pačių metų spalio 1 d. Vienas iš svarbių uždavinių, kurie buvo keliami rengiant minimus pakeitimus, buvo užtikrinti Konstitucinio Teismo doktrinos civilinio proceso klausimais įgyvendinimą. Šiame straipsnyje detaliau išanalizuosime tik vieną iš atliktų pakeitimų aspektų – tai viešojo intereso gynimo sistemą.

Reikšminiai žodžiai: civilinis procesas, viešasis interesas.

Iki 2006 m. tiek Lietuvos civilinio, tiek baudžiamojo, tiek ir administracinio proceso teisė gyveno gana „ramų gyvenimą“ – nuosekliai, be didesnių revoliucijų plėtojosi, formavosi atitinkama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, plėtojosi ir doktrina. Tačiau galima teigti, jog lyg viesulas į šį ramų gyvenimą įsiveržė keturi 2006 m. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimai (sausio 16 d., kovo 28 d., gegužės 9 d. bei rugsėjo 21 d.)¹. Po šių nutarimų visose Lietuvos procesinėse teisėse atsirado esminių

1 Lietuvos Konstitucinis Teismas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <www.lrkt.lt>.

naujovių, iš jų labai svarbus yra naujai suformuotas požiūris į viešojo intereso gynimo sistemą.

Iki viešojo intereso gynimo konstitucinės doktrinos suformavimo Civilinio proceso kodekse veikė gana aiškiai apibrėžta šio intereso gynimo sistema, kurią sudarė kelios dedamosios. Pirmiausiai reikia atkreipti dėmesį į tai, kad viešas interesas buvo suprantamas kaip tam tikras bendras visuomenės interesas², kuris turi būti nustatyta tvarka ginamas. Teorijoje neretai taip pat teigiama, kad viešaisiais interesais gali būti pripažįstami ne tik visuomenės poreikiai, bet ir gausių socialinių grupių interesai³. Toksai viešojo intereso suvokimas lėmė būtinumą daugelio Europos valstybių pavyzdžiu numatyti šalių *ex officio* institutą. Šio instituto esmė ta, kad ieškinį viešajam interesui apginti įstatymų numatytais atvejais turi teisę pareikšti įstatymų numatyti subjektai, iš kurių svarbiausias yra prokuroras.

Antroji šios sistemos dedamoji yra ta, kad CPK nepateikia išsamaus atvejų, kai turi būti ginamas viešasis interesas, sąrašo palikdamas teisę apie tai spręsti teismų praktikai bei atitinkamų pareigūnų kompetencijai. Ši sistemos dalis yra labai svarbi, kadangi suteikia teisę kompetentingiems pareigūnams laiku ir tinkamai reaguoti į gyvenimo keliamas problemas.

Kalbant apie pirmąsias dvi viešojo intereso gynimo sistemos dalis atkreiptinas dėmesys į tai, jog šalis *ex officio* neturi jokių specifinių teisių ar pareigų, palyginti su bet kuria kita šalimi, pareiškusia ieškinį savo materialinės subjektinės teisės ar įstatymo saugomam interesui apginti. Tad procesine prasme tiek bylą nagrinėjantis teismas šalies atžvilgiu, tiek ir šalis *ex officio* teismo atžvilgiu turi tokias pačias procesines teises ir pareigas, kaip bet kurioje civilinėje byloje.

Trečioji aptariamosios sistemos dedamoji – tai atitinkamų valstybės ar savivaldybės institucijų teisė duoti išvadą byloje. Šiuo atveju nurodytos institucijos veikia kaip savotiški ekspertai, kurių pagrindinis tikslas pareikšti teismui savo kompetentingą ir nešališką nuomonę, koku būdu reikia išspręsti bylą, kad byloje būtų geriausiai apginti jų atstovaujami viešieji interesai (pvz.: koks ginčo sprendimo būdas geriausiai atitinka vaiko interesus ir pan.).

Ketvirtoji dedamoji – tai CPK numatyta galimybė pareikšti grupės ieškinį viešajam interesui apginti. Šiuo metu galiojančio CPK 49 straipsnio 6 dalyje yra numatyta, kad grupės ieškinys yra pareiškiamas įstatymo nustatyta tvarka. Kadangi atskiros šio ieškinio padavimo pagrindus ir tvarką reglamentuojančio įstatymo nėra, tai ir tokia viešojo intereso gynimo forma Lietuvoje nėra įmanoma.

Pagaliau penktoji sistemos dalis – tai specifinė nedispozityvių bylų nagrinėjimo tvarka. Nedispozityviomis reikėtų laikyti tokias bylas, kuriose viešasis interesas yra taip aiškiai išreikštas, kad jose tik ribotai galima taikyti civilinio proceso bei civilinės teisės svarbiausius principus (šalių lygybės, rungimosi, dispozityvumo). Kalbant apie ginčo teiseną čia yra priskirtinos bylos, kylančios iš šeimos (šeima, vaikystė ir tėvystė – tai tiesiogiai Konstitucijos ginamos vertybės), darbo (dialogo ir kompromiso tarp socialinių

2 Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. I dalis. Vilnius: Justitia, 1997, p. 199.

3 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese*. Vilnius, 2009, p. 43.

partnerių užtikrinimas) bei viešųjų pirkimų (čia apskritai abejotina, ar šios kategorijos ginčų nagrinėjimas neturėtų būti priskirtinas administracinių teismų kompetencijai) teisinių santykių. Kadangi nedispozityviosiose bylose viešas interesas yra ypatingai aiškiai išreikštas arba materialios tiesos nustatymu byloje, arba socialinio dialogo užtikrinimu, teismas savo veikloje vadovaujasi inkvizitoriniu veiklos metodu, kuris iš esmės yra svetimas klasikinių civilinių bylų nagrinėjimui. Teismui šiose bylose yra suteikiama teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva, peržengti pareikšto ieškinio ribas ir pan.

Tad apibendrinant iki 2011 m. spalio 1 d. civiliniame procese galiojusią viešojo intereso gynimo sistemą reikėtų akcentuoti, kad jos esmę sudarė šalies *ex officio* institutas. Tik išimtiniais atvejais įstatymas numatė tam tikras papildomas pareigas teismui viešojo intereso gynimo procese. Ir tai yra savaime suprantama, kadangi teismas yra teisingumą vykdomoji, o ne šaliai atstovaujanti institucija. Aptartoje sistemoje akivaizdžiai trūko vieno elemento siekiant užtikrinti viešojo intereso efektyvų gynimą – tai prokuroro teisės įstoti į jau prasidėjusį procesą su savarankišku reikalavimu dėl viešojo intereso gynimo. Ši viešojo intereso gynimo forma yra kilusi Prancūzijoje ir yra efektyviai taikoma ir kitose šalyse (pvz.: Lietuvos kaimynėje Lenkijoje)⁴.

Tad būtina akcentuoti, kad iki nurodytų Konstitucinio Teismo nutarimų priėmimo bei CPK pakeitimų įsigaliojimo galiojusi viešojo intereso civiliniame procese gynimo tvarka nelaužė esminių procesinių struktūrų ir principų, o tiesiog nurodė subjektus, turinčius teisę ginti viešąjį interesą.

Pirmuosius pokyčius viešojo intereso gynimo sistemoje suponavo Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose atsispindėjo naujas požiūris (o gal geriau būtų sakyti senas tarybinis) požiūris į teisingo sprendimo sąvoką. O tai, kaip vėliau matysime, tiesiogiai turėjo įtakos ir viešojo intereso, kuris turi būti ginamas civiliniame procese, sąvokos turiniui. 2006 m. sausio 16 d. Teismo nutarime teigiama, jog „konstitucinis teisinės valstybės principas reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos, nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimus priimtų tik teisės pagrindu“. Taigi, visoms procesinėms teisės šakoms yra iškeliamas objektyvios tiesos, nagrinėjant konkrečią bylą, nustatymo tikslas. Kaip vertintina ši Konstitucinio Teismo mintis?

Kalbėdami apie objektyvią tiesą, pirmiausiai susiduriame su įrodinėjimo standartu civiliniame procese. Pati objektyvioji tiesa reiškia ne ką kitą kaip šimtaprocentinį praeities įvykių, kurie konkrečioje byloje sudaro ginčo dalyką, atkūrimą teisme. Kitaip tariant, Konstitucinis Teismas lyg ir reikalauja, kad teismas, priimdamas byloje sprendimą, būtų visiškai įsitikinęs tam tikrų aplinkybių buvimu arba jų nebuvimu. Atrodytų, jog tai yra labai pažangus požiūris, tačiau ar tikrai yra taip? Problema yra ta, jog civilinio proceso turinį lemia ne vien tik konstitucinis teisinės valstybės, bet ir daugelis kitų, ne mažiau svarbių, principų. Ar galime nepaisyti šalių autonomijos privatinėje teisėje principo, kuris lemia dispozityvumo bei rungimosi principų egzistavimą civiliniame procese; proceso koncentruotumo; draudimo piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis ir kitų principų – akivaizdu, jog ne. Tačiau priėmus Konstitucinio Teismo siūlomą objek-

4 Piasecki, K. *Postępowanie sporne rozpoznawcze*. Warszawa, 2004, s. 240–242.

tyviosios tiesos maksimą, būtų sudarytos pačios palankiausios sąlygos paminti šiuos principus ir grįžti su visa civilinio proceso teisės doktrina keturis dešimtmečius atgal. Įpareigojus teismą civilinėje byloje nustatyti objektyvią tiesą, sykiu pasakome, jog jisai negali būti griežtai ribotas ginčo šalių valia. Kitaip tariant, valstybė, siekdama nustatyti objektyvią tiesą, turi galėti peržengti ieškovo nustatytas ieškinio ribas, rinkti įrodymus savo iniciatyva ir bet koku atveju siekti priimti sprendimą iš esmės, kadangi tik jame savo realią išraišką įgauna objektyviosios tiesos nustatymo tikslas. Tokios valstybės galios per teismo funkcijas sudarytų palankias sąlygas pažeisti labai svarbius asmens autonomijos privatinėje teisėje postulatus ir pažeistų asmens bei valstybės santykių pusiausvyrą. Pagaliau objektyviosios tiesos, kaip savarankiško proceso tikslo, iškėlimas sukelia ir kitų problemų. Pirmiausiai, CPK 2 straipsnyje teigiama, jog vienas iš civilinio proceso tikslų yra kuo greitesnis teisinės taikos tarp šalių atstatymas. Pats efektyviausias teisinės taikos atkūrimo būdas – tai taikos sutarties tarp ginčo šalių sudarymas. Būtent šiam tikslui pasiekti CPK yra skiriama pakankamai daug dėmesio (taikininimo procedūra pasirengimo teisminiam nagrinėjimui stadijoje; bylinėjimosi išlaidų lengvatos ir pan.). Tad bylos nagrinėjimas iš esmės, įrodinėjimo procesas čia tampa antraeiliu dalyku, kuris savo prasmę įgyja tik tada, jeigu tarp šalių nepavyksta sudaryti taikos sutarties. Apskritai civilinio proceso esmę būtų galima išreikšti keliais žodžiais – pati blogiausia, bet atitinkanti įstatymo nustatytus minimalius standartus, tarp šalių sudaryta taikos sutartis yra žymiai geresnis bylos išnagrinėjimo rezultatas, nei pats geriausias teismo sprendimas, kuriuo byla išsprendžiama iš esmės⁵. Atsisakę tokio požiūrio, t. y. siekdami kiekvienoje byloje nustatyti objektyvią tiesą, skatintume asmenų tarpusavio ekonominių bei socialinių santykių nutraukimą, kadangi toksai problemų sprendimo būdas tikrai neprisidėtų prie minėtų santykių išsaugojimo ir tolesnio puoselėjimo tarp ginčo šalių.

Net ir tais atvejais, kai teismui ginčą tenka spręsti iš esmės, daugeliu atvejų nustatyti objektyvią tiesą yra tiesiog neįmanoma. Juk civiliniame procese kalbame apie buvusių aplinkybių atkūrimą. Kaip galima kalbėti apie objektyviosios tiesos nustatymą, jeigu bylą nagrinėjantis teismas turi gana ribotas galimybes rinkti įrodymus savo iniciatyva ir tik nuo šalies priklauso teismo nagrinėjimo ribos. Todėl kalbant apie įrodinėjimo standartą socialiniame civiliniame procese sakoma, jog tai yra materialinė tiesa, kuri pasiekiamą tada, kai teismo įsitikinimas yra besiribojantis su realybe⁶. Ką jau bekalbėti apie tuos atvejus, kai net ir socialiniame civiliniame procese, siekiant užkirsti kelią šalies piktnaudžiavimui procesinėmis teisėmis, leidžiama apsiriboti formaliosios tiesos nustatymu (teismo teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, sprendimas už akių ir pan.). Aptarta situacija yra ne tik Lietuvos, bet visame be išimties šiuolaikiniame civiliniame procese.

Atsižvelgiant į nurodytus argumentus būtų galima teigti, jog Konstitucinio Teismo suformuota objektyviosios tiesos paradigma civiliniam procesui yra akivaizdžiai netin-

5 Nekrošius, V. Civilinio proceso tikslai: nustatyti tiesą ar sutaikyti šalis? *Civilinio proceso pirmosios instancijos teisme reforma Baltijos jūros regiono valstybėse ir centrinėje Europoje*. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 2005, p. 16.

6 Nekrošius, V. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Teisė*. 2006, 58: 114.

kama, sudaranti valstybei palankias galimybes nepaisyti privačių asmenų autonomijos, o neretai galinti sugriauti ir kitus kertinius procesinius principus, kurie taip pat gali būti išvedami iš konstitucinio teisinės valstybės principo. Tiesa, reikia pripažinti, jog minėtame rugsėjo 21 d. nutarime „objektyviosios tiesos“ sąvoka jau nebėra vartojama, pakeičiant ją visuotinai pripažinta materialiaja tiesa. Tad KT gana greitai ištaisė, atrodytų, nekaltą, bet galėjusią turėti esminės įtakos intervenciją į tiesos sampratą civiliniame procese. Kita vertus, bendra KT formuojama doktrina leidžia abejoti, ar civiliniame procese turi teisę egzistuoti formaliosios tiesos samprata, net ir tais atvejais, kai kalbama apie akivaizdų piktnaudžiavimą šalies procesinėmis teisėmis.

Viešojo intereso sampratos problematika. Rugsėjo 21 d. nutarime KT pripažino, jog Konstitucijai prieštarauja CPK 320 straipsnio 2 dalies nuostata, kuria įstatymų leidėjas nustato viešojo intereso ribas ir tokiu būdu apibrėžia tas bylų kategorijas, kuriose teismas gali peržengti apeliaciniu skundu nustatytas apeliacinio proceso ribas. KT pripažįsta, jog civiliniame procese ypatingai svarbus yra šalių autonomijos principas bei privačių asmenų ir valstybės galių balansas. Juo labiau, kad nutarime yra teigiama, kad Konstitucijoje įtvirtintos vertybės – asmens teisių ir teisėtų interesų apsauga bei gynimas ir viešasis interesas – negali būti priešinos. Šioje srityje būtina užtikrinti teisingą pusiausvyrą. Nutarime bandoma apibrėžti viešojo intereso sąvoką nurodant, jog „viešuoju interesu laikytinas ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina saugo ir gina Konstitucija, tai *inter alia* visuomenės atvirumas ir darna, teisingumas, asmens teisės ir laisvės, teisės viešpatavimas ir kt. Tai toks visuomenės ar jos dalies interesas, kurį valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti ir tenkinti, *inter alia* per teismus, pagal savo kompetenciją sprendžiančius bylas.“ Pagrįsdamas CPK 320 straipsnio 2 dalies prieštaravimą Konstitucijai Teismas teigia, jog „įstatymu negalima nustatyti kokio nors baigtinio bylų, kuriose teismui leidžiama apginti viešąjį interesą, sąrašo arba bylų, kuriose teismui neleidžiama apginti viešojo intereso, sąrašo“. Norėtųsi paanalizuoti pateiktą situaciją kiek plačiau. Pirmiausiai apsistokime ties pateikta viešojo intereso sąvoka. Ji yra tokia plati, jog apima praktiškai visas gyvenimo sritis. Todėl ja vadovaujantis beveik kiekvienoje byloje teismas galės įžvelgti egzistuojantį viešąjį interesą, norėdamas pagrįsti savavališką įsikišimą į privatinų teisinių santykių sferą. Būtent dėl šios priežasties paprastai yra vengiama pateikti viešojo intereso apibrėžimą, paliekant teisę šią sąvoką aiškinti teismų praktikai. Jau vien tas faktas, kad į viešojo intereso sąvoką yra įtraukiamas ir teisingumas, akivaizdžiai rodo, jog nuo šiol viešasis interesas egzistuoja kiekvienoje civilinėje byloje, todėl kiekvienoje iš jų, nepriklausomai nuo instancijos, kurioje vyksta procesas, teismas gali peržengti tiek ieškiniu, tiek apeliaciniu, tiek ir kasaciniu skundu nustatytas ribas. Vertinimas šiuo atveju yra gana paprastas – sveiki atvykę į tarybinio proceso laikus! Manytume, jog KT nutarime neatsižvelgta į keletą momentų. Pirmiausia, CPK numato galimybę pareikšti ieškinį, apeliacinį ar kasacinį skundą viešajam interesui apginti. Būtent taip pirmiausiai turėtų būti užtikrinamas šio intereso gynimas. Tokiu būdu institucijos, kurių funkcija yra užtikrinti viešojo intereso apsaugą (pvz.: prokuratūra), galėtų ją tinkamai realizuoti. Tuo tarpu teismo funkcija yra teisingumo vykdymas, o ne kažko užtikrinimas, kova su nusikalstamumu ir pan. Šiuo

atveju teismui yra permetama vykdyti jam nebūdinga funkcija. Apskritai daugelyje Europos valstybių, jau nekalbant apie anglosaksiškąją tradiciją, teismo galimybė peržengti skundo ribas eilinėje civilinėje byloje yra lygi nuliui, išskyrus, kai aukštesnės instancijos teismas konstatuoja esant absoliučius sprendimo negaliojimo pagrindus⁷. Tuo tarpu kokybiškas teisingumo vykdymas ir kartu viešojo intereso teisingu bei greitai bylos išnagrinėjimu užtikrinimas yra garantuojamas apibrėžiant teismo ir šalių galių santykį civilinėje byloje, vadovaujantis principu „teismas siūlo, šalys sprendžia“⁸. Nors KT ir pabandė įtvirtinti tam tikrus saugiklius, nurodydamas, jog atitinkamas teismo žingsnis turi būti motyvuotas ir pagrįstas, o viešojo intereso sąvoka turi būti siejama su tam tikrų pamatinių konstitucinių vertybių apsauga, tačiau, kaip jau buvo minėta, pateikta viešojo intereso samprata yra tiek bendra, jog ją galima pagrįsti bet koki valstybės norą įsikišti į privatų šalių ginčą. Kaip matysime iš CPK pakeitimų, būtent tokią tendenciją įtvirtino Lietuvos įstatymų leidėjas, sykiu sudarydamas palankias galimybes valstybei praktiškai paneigti šalių autonomijos principą privatinėje teisėje bei pažeisti labai svarbų viešojo ir privataus intereso balansą, kuris gana sudėtingai sau skynėsi kelią Lietuvos sistemoje.

Tad situacija, kurioje atsidūrė darbo grupė, rengusi CPK pakeitimus (toliau – darbo grupė)⁹ buvo keblė, kadangi reikėjo užtikrinti konstitucinės doktrinos įgyvendinimą, nesugriauant „privataus ir viešo“ balanso bei svarbiausių civilinių procesinių principų. Kad geriau suprastume Lietuvos Respublikos Seimo priimtų pakeitimų, susijusių su viešojo intereso gynimu, esmę, manytume esant tikslinga atskleisti darbo grupės siūlytus sprendimų variantus ir palyginti juos su tuo reguliavimu, kuris buvo patvirtintas parlamento.

Darbo grupė vadovavosi pozicija, jog teismas civilinėse bylose yra teisingumą vykdanči nešališka institucija, kurios pagrindinė užduotis yra išspręsti tarp šalių kilusį ginčą, bet jokių būdu ne ginti vienos iš šalių interesų (kas iš esmės prieštarautų tiek Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijai, tiek ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintam nepriklausomo bei nešališko teismo principui). Didesnės nei įprasta teismo galios, ribojančios dispozityvumo bei rungimosi principų veikimą civiliniame procese, gali būti leistinos tik išimtiniais atvejais, kai kalbame apie iš esmės „nedispozityvias bylas“.

Tad darbo grupės parengtame projekte buvo siūloma esamą viešojo intereso gynimo sistemą papildyti keliais elementais:

- pirmiausiai buvo pasiūlyta tam tikrais bendrais požymiais apibūdinti viešojo intereso sampratą, nurodant, kad viešas interesas yra tais atvejais, kai yra būtina ginti visos visuomenės ar didelės jos dalies interesus. Šiuo atveju atitinkamai institucijai pareiškiant ieškinį arba įstojant į jau prasidėjusį procesą reikėtų pagrįsti viešojo intereso, atitinkančio nurodytus bruožus, buvimą. Viešojo intereso buvimą byloje turėjo tikrinti teismas iš karto po to, kai išsprendžiamas klausimas dėl pareiškimo priėmimo;

7 Deixler-Huebner, A.; Klicka, T. *Zivilverfahren*. 3 Auflage. Wien, 2003, s. 147.

8 Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo realizavimo galimybės*. Vilnius, 2002, p. 43.

9 Šio straipsnio autoriui teko garbė vadovauti CPK pakeitimų įstatymo projekto rengimo darbo grupei.

- prokurorui buvo siūloma suteikti teisę įstoti byloje į jau prasidėjusį procesą trečiuoju asmeniu, pareiškiančiu savarankiškus reikalavimus. Prokuroras šią teisę galėjo realizuoti savarankiškai arba į atitinkamos bylos nagrinėjimą atkreipus dėmesį teismui (jeigu byla nagrinėjančiam teismui kiltų abejonių dėl būtinumo ginti viešą interesą byloje, jisai turėtų atidėti bylos nagrinėjimą ir pasiūlyti prokuratūrai spręsti klausimą dėl būtinumo įstoti į procesą ginant viešąjį interesą). Labai panaši tvarka galioja prancūziškosios tradicijos valstybėse (Prancūzija, Belgija, Lenkija ir pan.). Ji garantuoja ne tik efektyvų viešojo intereso gynimo mechanizmą, bet ir nepažeidžia šalių lygiateisiškumo bei nepriskiria teismui jam nebūdingų funkcijų vykdymo;
- buvo pasiūlyta visiškai atsisakyti teismo teisės peržengti ieškinio, apeliacinio ar kasacinio skundo ribas motyvuojant būtinumu ginti viešąjį interesą.

Papildžius viešojo intereso gynimo sistemą nurodytomis nuostatomis, būtų užtikrintas ne tik tinkamas viešojo ir privataus interesų balansas, tinkamas šalių lygybės, rungimosi, dispozityvumo bei nepriklausomo ir nešališko teismo realizavimas, bet ir efektyvus viešojo intereso gynimo mechanizmas. Deja, pažvelgus į nuo 2011 spalio 1 d. įsigaliojusius CPK pakeitimus tampa akivaizdu, kad projekto autorių idėjos nebuvo įgyvendintos, o įtvirtinta viešojo intereso gynimo sistema labai jau primena tarybinius laikus. Egzistuojančią sistemą būtų galima apibūdinti keliais esminiais bruožais.

Pirmiausiai, tai *ypatingai plati viešojo intereso samprata*. CPK 49 straipsnio 1 dalies 2 punkte bei daugelyje kitų straipsnių teigiama, kad viešas interesas civilinėje byloje yra tada, kai reikia apginti asmens, visuomenės ar valstybės teises ar teisėtus interesus. Akivaizdu, jog galiojanti sąvoka esmingai skiriasi nuo tos, kuri buvo siūloma darbo grupės ir pagal kurią viešas interesas turėjo būti apibūdinamas kaip visos ar didelės visuomenės dalies interesas. Galiojančioje sąvokoje egzistuoja mažiausiai dvi problemos – pirma, visiškai neaišku, kokiais atvejais konkretaus asmens interesų gynimas (be to, kurie yra įskambiai išvardinti CK) bus pripažįstamas viešuoju interesu ir kokie turėtų būti šio pripažinimo kriterijai, antra, taip pat nėra aišku, kaip galima atriboti valstybės ir visuomenės interesus? Ar gali apskritai egzistuoti tokie valstybės interesai, kurie nėra ir visuomenės interesai? Mūsų įsitikinimu, yra visiškai akivaizdu, kad tokia situacija iš principo nėra įmanoma, todėl valstybės interesų išskyrimas į savarankišką grupę turėtų būti vertinamas kaip nesusipratimas. Teko girdėti, jog ši viešojo intereso sąvoka yra parašyta iš Konstitucijos, tačiau tokia pozicija yra daugiau nei juokinga. Iš tiesų, Lietuvos Konstitucijos 118 straipsnio 2 dalyje yra sakoma, kad prokuroras įstatymo nustatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises ir teisėtus interesus. Tačiau juk čia yra apibūdinama prokuroro kaip pareigūno dalykinės kompetencijos dalis, bet ne pateikiama viešojo intereso samprata. Akivaizdu, jog įstatyme įtvirtinta viešojo intereso samprata yra per plati ir sudaranti galimybes valstybės institucijoms be jokio pagrindo kištis į privatinų teisinių santykių sferą. Tam, kad taip neatsitiktų, labai svarbu, kad teismai, konstatuodami konkrečioje situacijoje viešojo intereso buvimą ar nebuvimą, vadovautųsi Konstitucinio Teismo suformuota doktrina, jog apie viešą interesą galime kalbėti tik tada, kai yra pažeidžiamos esminės Konstitucijoje įtvirtintos visuomenės vertybės.

Antrasis bruožas, tai *bylą nagrinėjančio teismo pavertimas viešąjį interesą ginančiu subjektu*. Galiojantis CPK numato, kad ne tik įstatymo numatytais atvejais, bet ir kai to reikalauja viešasis interesas (kurio apibūdinimą jau išanalizavome), teismas *ex officio* privalo jį ginti. Tuo tikslu teismas turi teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva, peržengti apeliacinio ir kasacinio skundo ribas, taikyti laikinąsias apsaugos priemones. Jeigu dar prisiminsime KT išsakytą poziciją dėl būtinumo nustatyti objektyvią tiesą byloje, gaušime visagalį tarybinio civilinio proceso teisėją, kuris motyvuodamas minėtais tikslais galėjo kištis į bet kurią civilinę bylą. Norėtusi tikėtis, kad iškovojojusi nepriklausomybę Lietuva ryžtingai pasuko nuo visagalės valstybės prie Vakarų demokratinės valstybės modelio, pagal kurį teisėjas civilinėje byloje yra nešališkas ir nepriklausomas teisingumo vykdytojas, kurio galios yra ribojamos ginčo šalių valia. Šis modelis jokių būdu nereiškia pasyvaus teismo, tačiau jo aktyvumas taip pat nereiškia ir teisės spręsti už šalis. Aišku, būtų galima teigti, kad tam tikrų kategorijų bylose atitinkamas teisės teismas turėjo ir iki CPK pakeitimų, ir tai būtų tiesa. Tačiau jau minėjome, kad ginčai, kylantys iš darbo ir šeimos teisinių santykių, savo esme nėra dispozityvūs, todėl inkvizitorinį ginčo nagrinėjimo modelį suponuoja ne tiek viešo intereso, kiek materialinių teisinių santykių reguliavimo specifika (galima paminėti, pavyzdžiui, tai, kad tarp normų, reguliuojančių šeimos teisinius santykius, vyrauja *ius cogens*, o šeima, vaikystė ir tėvystė yra vertybės, kurios tiesiogiai ginamos Konstitucijos). Tad iki ir po CPK pakeitimų susiklosčiusi situacija iš principo negali būti lyginama. Belieka tikėtis, kad minėtos CPK nuostatos, įpareigojančios teismą tiesiogiai pačiam ginti viešąjį interesą, bus aiškinamos atsižvelgiant ir į kitus civilinio proceso bei konstitucinės teisės principus, taip pat į teisingumo, protingumo bei sąžiningumo kriterijus. Šių principų visuma lemia būtinumą, kad teismas, kaip subjektas, ginantis viešąjį interesą, būtų traktuojamas ypatingai retais atvejais ir tik tada, kai kalbama apie savo esme nedispozityvių bylų nagrinėjimą.

Išanalizavus šiuo metu galiojančiame CPK įtvirtintą viešojo intereso sąvoką, jos ryšį su egzistuojančia Konstitucinio Teismo doktrina ir jo gynimo mechanizmą, galima daryti išvadą, kad CPK pakeitimais buvo sudarytos palankios galimybės valstybės institucijoms, prisidengiant viešojo intereso gynimu, aktyviai kištis į civilinių ginčų nagrinėjimą ir tuo būdu pažeisti svarbiausius šalių autonomijos, sutarčių laisvės bei nepriklausomo ir nešališko teismo principus. Belieka tikėtis, kad egzistuojantis reguliavimas bus pakeistas atsižvelgiant į konstitucinę doktriną, pagal kurią laikoma, kad interesas yra viešas tik tada, jeigu pažeidžiamos tam tikros svarbiausios Konstitucijos ginamos vertybės.

Literatūra

Bunge, J. *Zivilprozess und Zwangsvollstreckung in England und Schotland*. Berlin, 2005.
 Deixler – Huebner, A.; Klicka, T. *Zivilverfahren*. 3 Auflage. Wien, 2003.

Delcourt v. Belgiuk, judgment of 17 January 1970, Series A no.11, pp. 14-15, § 25.
 Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius, 2003.

Nekrošius, V. Civilinio proceso tikslai: nustatyti tiesą ar sutaikyti šalis? *Civilinio proceso pirmosios instancijos teisme reforma Baltijos jūros regiono valstybėse ir centrinėje Europoje*. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 2005.

Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo realizavimo galimybės*. Vilnius, 2002.

Nekrošius, V. Kai kurie bendrieji teoriniai civilinio proceso teisės klausimai. *Teisė*. 2002, 43.

Nekrošius, V. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Teisė*. 2006, 58.

Rosenberg, L.; Schwab, K. H.; Gottwald, P. *Zivilprozessrecht*. Muenchen, 2004.

PROTECTION OF PUBLIC INTEREST IN CIVIL PROCEDURE AND THE DOCTRINE OF THE CONSTITUTIONAL COURT

Vytautas Nekrošius

Vilnius University, Lithuania

Summary. *On 21 June 2011 the Parliament of the Republic of Lithuania adopted extensive and important amendments of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. Most of them came into force on 1 October 2011. One of the important tasks that have been mentioned for the preparation of amendments was to ensure the implementation of the Constitutional Court's doctrine of matters of civil procedure. This article analyses one of the changed aspect - the system of defence of public interest. The doctrine of concept of public interest was formed by the resolutions of the Lithuanian Constitutional Court adopted on 16 January and 21 September 2006. That concept was quite confusing and could be interpreted widely as well as narrowly (such as protection of special key values in the Constitution). This paper analyses the manner in which the doctrine of the Constitutional Court has been implemented in the law of civil procedure. In addition, the article analyzes the history of the amendments in the Code of Civil Procedure relating to the protection of public interest. The author presents a situation proposed to the Working Group that prepared the draft amendments to the Code of Civil Procedure, and compares the proposals with the effective version of the Code of Civil Procedure. The same article analyses the way that the effective version of the Code of Civil Procedure forces to the protection of the public interest doctrine of the Constitutional Court. The author concludes that the current system is conducive to abuses when the state can envisage the existence of public interest in every dispute and intervene in its investigation. In addition, the court is transformed into an entity liable to defend public interest, while it should be an independent and impartial entity to administer justice. Let us hope that in judicial practice the concept of public interest will be interpreted very narrowly and the Code of Civil Procedure provides the right to collect evidence or apply interim protection measures and etc. will be seen as a political mistake and generally will not be applied (except when it comes to non dispositive cases).*

Keywords: *civil procedure, public interests.*

Vytautas Nekrošius, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros profesorius, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinio proceso teisė, romėnų teisė.

Vytautas Nekrošius, Vilnius University, Faculty of Law, Department of Private Law, Professor. Member of Lithuanian Academy of Sciences. Research interests: civil procedure law, Roman law.